

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора історичних наук,
професора Демуз Інна Олександрівни на дисертацію
Любовець Надії Іванівни «Становлення української мемуарної традиції:
історико-бібліографічне дослідження», подану на здобуття наукового
ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 –
книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство**

Актуальність теми дослідження. Питання українського мемуарознавства, не дивлячись на велику кількість спроб осмислити теоретико-методологічні засади виникнення і функціонування мемуаристики, не можемо вважати сповна дослідженими, тим більше, що наразі тривають дискусії щодо творення мемуарної традиції як у культурологічному, літературознавчому, джерелознавчому, так і інформаційно-бібліографічному аспектах. Вибудовування парадигми існування такого феномену українського історієписання і джерелознавства як мемуари, створення і представлення нової методології їхнього дослідження, класифікації, типологізації тощо є складним процесом, що вимагає від дослідника високої кваліфікації та продуманого правильного підходу.

Виходячи з вищезазначеного, вважаю, що тема, запропонована Н. І. Любовець, має надзвичайну актуальність і важливість не лише для історичної, історіографічної та джерелознавчої науки. Переконана, що авторці не просто вдалося створити повноформатне дослідження з детальним історико-типологічним зрізом української мемуарної традиції, як, дійсно, багатовимірним культурно-історичним явищем, а й окреслити цінність мемуарів для книгознавчої, бібліотекознавчої та бібліографознавчої науки. Адже наукові гіпотези й отримані результати не лише вирішують низку науково-теоретичних проблем, а й пропонують ряд практичних кроків щодо подальшого наповнення вітчизняної бібліографії, зокрема бібліографії мемуарів, адаптованої до сучасних запитів.

Наукова обґрунтованість і достовірність результатів дослідження. Як засвідчив текст дисертації, Н. І. Любовець уперше в сучасній науці фахово обґрунтувала інформаційно-комунікативний та історико-бібліографознавчий підходи до вивчення мемуарів, що ще раз актуалізувало значення даного нарративу як міждисциплінарного/багатовимірного явища. Наукова новизна дисертаційного дослідження якраз і полягає в інтерпретації мемуаристики не лише в традиційному джерелознавчому ключі, а в новому – інформаційно-комунікативному й історико-бібліографічному, через призму розвитку сучасної цифрової гуманітаристики.

Розроблені авторкою і викладені в дисертації наукові положення мають високий ступінь обґрунтованості. Комплекс окреслених завдань достатній для розкриття теми. Варто відмітити, що завдання дослідження, положення наукової новизни і висновки дисертації є логічно взаємопов'язаними. Продемонстровано високий теоретичний рівень узагальнення та викладу матеріалу, критичного осмислення здобутків попередників, що засвідчує наукову культуру дисертантки. Робота характеризується доступним викладом, логічністю сформульованих положень і висновків.

Основні положення та результати дисертації відображені у 49 публікаціях, серед яких і одноосібна монографія, і статті у наукових фахових виданнях України, і статті у виданнях, що індексуються у наукометричних базах Scopus і Web of Science, і публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій. Опублікованих наукових праць за темою дисертації достатня кількість, всі вони мають безпосередній зв'язок зі структурними частинами проведеного дослідження. Відмічу той факт, що публікації авторкою оприлюднювалися, починаючи з 2009 р., що додатково засвідчує багаторічну дослідницьку працю в галузі мемуаристики, бібліографії, історико-біографічного джерелознавства тощо.

Значення одержаних результатів для науки і практики. Вважаю, що результати дисертації Н. І. Любовець характеризуються високою науковою і практичною значимістю. Вони систематизують знання з історії розвитку української мемуаристики в контексті ретроспективного бачення з моменту виникнення до першої третини ХХ ст., збагачують сучасні гуманітарні наукові дискурси новою терміносистемою, пропонують вивчати й репрезентувати мемуарій, виходячи з новітніх запитів національної бібліографії та цифрової гуманітаристики. Дослідницею запропоновано вводити до наукового обігу й суспільного дискурсу усю палітру мемуарних пам'яток і, що важливо, – не лише опублікованих, а й архівних, що націлює на подальшу ґрунтовну пошуково-аналітичну роботу. Дисертаційним дослідженням Н. І. Любовець закладено фундамент і накреслено перспективні лінії щодо створення систематизованих анотованих покажчиків мемуарних зразків, формування електронного реєстру українського мемуарію, що є надзвичайно важливим не лише для історичних студій, а й, перш за все, для бібліотекознавчої, книгознавчої і навіть архівознавчої науки.

Оцінка змісту дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, п'яти розділів (16 підрозділів), висновків, списку використаних джерел і літератури із 1095 найменувань, додатків. Обсяг дисертації відповідає нормам і становить 494 сторінки, з яких основного тексту – 358 сторінок.

Структура дисертації ретельно продумана, видається логічною, послідовною, відповідає чинним вимогам до такого жанру праць. У вступі представлено всі необхідні компоненти. Достатньою мірою обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами, окреслено об'єкт, предмет, мету й завдання дослідження, теоретичні підходи й методологію дослідження, хронологічні рамки, розкрито наукову новизну, представлено апробацію основних положень.

Привертає увагу репрезентативна бібліографія з більше як 1 тис. одиниць, серед якої, окрім наукової україномовної і англійськомовної літератури, чільне місце посідають історичні джерела (першоджерела, власне – мемуарій), що складають 610 позицій, тобто більше половини усіх використаних джерел. Опрацювання Н. І. Любовець такої потужної джерельної бази дозволило заглибитися в сутність проблеми, зреалізувати усі дослідницькі завдання, прийти до обґрунтованих висновків.

У першому розділі дисертаційного дослідження «Мемуари як соціокультурний феномен та інформаційно-комунікативний ресурс суспільства» подано теоретико-методологічне обґрунтування задекларованої тематики,

зокрема: охарактеризовано інформаційний потенціал мемуарів, наголошено на їхній багатовимірності, проаналізовано жанрове розмаїття мемуарного наративу (автобіографії, записки, діаріуші тощо). Імпонує той факт, що дослідниця зважено підходить до наукового потлумачення термінології (зокрема, «українська мемуарна традиція», «мемуари», «криптомемуари», «мемуаристика» тощо). При цьому, досить толерантно оцінюючи напрацювання попередників, пропонує авторську наукову інтерпретацію окремих термінів і дає власне пояснення щодо вживання терміну «мемуарій» як «комплексу мемуарних творів різних жанрів на українських теренах, який характеризується широким розвитком жанрово-стильових пошуків українських мемуаристів у різні періоди та в різних контекстах...» (стор. 65, 95).

Акцентую увагу на значущості постановки й розв'язання у першому розділі історико-бібліографічного аспекту проблеми (підрозділ 1.2), в контексті якого наголошено на важливості укладання т. зв. бібліографії українських мемуарів, а також подано історико-ретроспективний зріз таких спроб, починаючи з кінця ХІХ ст. (доробок І. Левицького, М. Комарова, П. Зленка, І. Кревецького, І. Калиновича та ін.), протягом ХХ ст. (напрацювання редколегій часописів «Літопис червоної калини», «Літопис українського друку» тощо) і закінчуючи сучасним станом. Важливо, що звернено увагу також на видання бібліографії мемуарів і українською діаспорою.

В якості позитиву хочеться відзначити прослідковування дисертанткою впливу цифрової гуманітаристики як виклику сучасного суспільства на розвиток мемуарної традиції, а також наукових практик усної історії (стор. 67-68), які, на мій погляд, дійсно, змінили «образ мемуарної традиції» та її репрезентацію. Н. І. Любовець на конкретних прикладах у підрозділі 1.3. доводить важливість мемуарів як своєрідного соціокультурного феномену, інтерпретує їх побутування через призму інформаційно-комунікативного підходу (стор. 70 і далі). Таку дослідницьку теоретико-методологічну модель визначаємо як досить вдалу, адже вона дозволила зосередитися на сучасних інноваційних концептах вивчення мемуарів, таких як, напр., «покоління», «місце пам'яті» та ін. Підрозділ 1.4. присвячено потрактуванню як історико-джерелознавчого, так і літературознавчого дискурсів мемуаристики. Зокрема, імпонує авторська позиція щодо можливостей розгляду мемуарів у контексті документальної літератури, або т. зв. літератури нон-фікшн, що до сьогодні продовжує викликати дискусії. Таке потрактування можна вважати інноваційною практикою, що заслуговує на подальшу аргументацію і має перспективи для розроблення. Погоджуємося з запропонованою у підрозділі 1.5. періодизацією історіографічного доробку в просторі мемуаристики, що охоплює 3 періоди (1) друга половина ХІХ ст. – 20-ті рр. ХХ ст.; 2) 20–30-ті роки – кінець 80-х рр. ХХ ст.; 3) з 1991 р. до сьогодні). Представлено якісний аналіз особливостей і специфіки побутування української мемуаристики у вітчизняній історіографії. Частково звернено увагу й на питання вивчення мемуарів ученими української діаспори (стор. 118). Вдалим вважаю представлення Н. І. Любовець історіографічного доробку з тематики не просто в описово-бібліографічному констатуючому ключі, а через аналітико-тематичний зріз: напр., дослідження вченими мемуарів у просторі біографії та біографічного джерелознавства,

мемуаристики як спеціальної історичної дисципліни, археографічних аспектів мемуарної спадщини тощо.

Загалом, хочеться ще раз наголосити на комбінованому підході Н. І. Любовець до розгляду й витлумачення мемуарію, який синтезує в собі як літературознавчий та історичний підходи, як це традиційно представлено в наукових дискурсах ХХ ст., так і відображає багатовимірність мемуарів як культурно-історичного феномену, чинника суспільного життя з націєтворчою компонентою, жанру в контексті літератури non-fiction, історико-біографічного джерела, інформаційно-комунікативного ресурсу освіти, науки, суспільства та засобу комунікації.

Матеріал у розділах 2-5 викладено за хронологічно-жанровим принципом, починаючи від етапу зародження вітчизняної мемуарної традиції, – XII ст., закінчуючи першою третиною ХХ ст. Дорадно, що не просто відстежується побутування мемуарію в українському історієписанні, а й конкретизується його сутнісне наповнення через детальний аналіз жанрово-тематичного, авторського та змістового компонентів. Як засвідчив текст дисертації, об'єктом детального аналізу Н. І. Любовець стали сотні зразків мемуарів різних історичних періодів, жанрів і спрямування, а також, що не менш важливо, – низка імен їхніх авторів. Дослідниці вдалося олюднити та персоніфікувати процес створення мемуарного комплексу завдяки описам походження, освіти, світоглядних цінностей дописувачів, приналежності їх до того чи іншого соціального стану тощо.

У розділі 2 «Витоки та постання української мемуарної традиції від середньовіччя до модерності: жанрово-змістові та контекстуальні інтерпретації» проаналізовано автобіографії, подорожні записки (ходіння), криптомемуари, діаріуші (щоденникові записи) та ін. види мемуарію, що побутували на українських теренах у XII–XVIII ст.

Розділ 3 «Мемуарна традиція доби Українського національного відродження (перша половина ХІХ – початок ХХ ст.)» наповнений як персоніфікованим, так і інституційним зрізом процесів створення і репрезентації українського мемуарію, адже важливу роль у популяризації мемуарного жанру почали відігравати такі структуровані соціальні інститути як часописи і журнали, а також вчені архівні комісії, товариства й університети. Н. І. Любовець детально охарактеризувала тематичне наповнення більшості з журналів: «Киевская старина», «Основа», «Архив Юго-Западной России» та ін., якими було вперше надруковано цінні перлини українського мемуарного жанру. Повністю погоджуємося з тезою дослідниці про розширення і поглиблення мемуарної традиції з початку ХІХ ст. за рахунок ґрунтовного археографічного опрацювання і публікації зазначеного нарративу на шпальтах періодики, розширенням авторського спектру, еволюцією жанрових форм (стор. 214). З допомогою контент-аналізу Н. І. Любовець вдалося встановити і констатувати, що, наприклад, часопис «Киевская старина», одним із програмних напрямів якого було обрано видання мемуарів, уміщував усю палітру його жанрового розмаїття (спогади, автобіографічні й біографічні мемуари, історико-мемуарні повісті, щоденники й записки), а «Літературно-науковий вістник», «Зоря Галицька», «Записки Наукового товариства імені Шевченка» та інші часописи, об'єднавши дослідників західноукраїнських земель і Наддніпрянщини, репрезентували їхні археографічні й дослідницькі здобутки в царині мемуаристики.

У 4 розділі «Перша світова війна (1914-1918 рр.) та Українська революція (1917-1921 рр.) у просторі мемуарного нарративу» проаналізовано низку спогадів вояків та вищого командування українських збройних формувань; окреслено внесок видавничого кооперативу «Червона калина» та його друкованих органів в опублікування спогадів про війну; охарактеризовано три блоки мемуарію «революційного періоду»: мемуари діячів українського національно-визвольного руху (важливу роль в оприлюдненні яких відіграли українські наукові еміграційні інституції у Празі, Варшаві, Відні тощо), представників більшовицького та білого рухів. Показово й вагомо, що в межах названих блоків дослідниця додатково виокремила: А) авторський чинник, в якому виділила мемуари державних, військових діячів, учених, письменників і педагогів; Б) жанровий чинник, представлений спогадами, щоденниками, автобіографіями.

У 5 розділі «Еволюція національного мемуарного простору 1920–1930-х років: складні метаморфози на тлі суспільно-політичних трансформацій» прослідковано тенденцію протиставлення та біполярності мемуарного нарративу у контексті українського національно-зорієнтованого академічного та «істпартівського» радянського дискурсів через призму авторського чинника, тематичну й жанрову палітру, а також галерею обраних «героїв». Доведено, що вагоме значення у наповненні першого напрямку відіграли часописи «Україна» і «За сто літ». Погоджуємося з тезою авторки про те, що саме в цей період відбулося усвідомлення науковою спільнотою джерелознавчої значущості мемуарів. Прослідковано тематичне наповнення і авторський склад одного з рупорів радянської мемуарної традиції – журналу «Літопис революції». Виділено також жіночу складову в авторському сегменті даного часопису, проте, як зазначає Н. І. Любовець, «вони були позбавлені емоційного забарвлення, притаманного жіночому письму» (стор. 360). Наголошено на таких особливостях радянської мемуарної традиції, як знеособленість спогадового нарративу (відсутність особи мемуариста), відсутність авторських рефлексій на описувані події, нетолерантність до опонентів, пафосна риторика тощо.

У висновках до дисертації узагальнено основні результати проведеного дослідження. Вони є науково-значимими, достовірними, обґрунтованими.

Дискусійні положення дисертації та рекомендації. Оцінюючи дисертаційну роботу Н. І. Любовець позитивно та відзначаючи цінність проведеного дослідження, задля об'єктивності висловимо тези, які потребують додаткового обґрунтування, обговорення чи уточнення під час захисту:

1. На мою думку, роз'яснення потребує використання у назві дисертації терміну «становлення». Чому не «становлення і розвиток української мемуарної традиції»? У даному контексті вважаю це більш прийнятним. Виходжу з того, що термін «становлення» означає щось короткочасне, одиничний процес виникнення чогось у сукупності певних ознак. Розвиток, відповідно, – більш складна форма існування певного явища, яка триває певний (довший) період. Закономірно, на чому й наголошується дисертанткою, що протягом ХІІ – першої третини ХХ ст., які визначили хронологічні межі дисертації, українська мемуарна традиція пройшла складний еволюційний шлях, зазнавши суттєвих трансформацій під впливом як зовнішніх суспільно-політичних подій, так і внутрішніх жанрово-типологічних змін.

2. У підрозділі 1.2., присвяченому питанню бібліографування української мемуаристики з кінця XIX ст. по сьогодні, авторка прямо в тексті дисертації (стор. 49, 51, 54, 59 та ін.) подає переліки назв підготовлених і видрукованих бібліографічних покажчиків і довідників, що, на мій погляд, дещо переобтяжує сприйняття фактичної інформації. Вважаємо доцільнішим групування такої інформації в таблиці (й винесення їх у додатки), що, до того ж, наочно проілюструвало б існуючу ситуацію з бібліографуванням.

3. Зверну увагу на той факт, що в дисертації традиційна сюжетна історіографічна лінія, не дивлячись на присутність підрозділу 1.5. «Мемуари у світлі історіографії: багатовимірний контекст», у якому проведено комплексну реконструкцію історіографічного доробку з проблематики, дещо розпорошена по різних підрозділах: підрозділ 1.1., де подано трактування зарубіжними й вітчизняними дослідниками мемуарознавчої термінології (стор. 45-47); підрозділ 1.2., в якому згадано потрактування вченими-бібліографами терміну «українська мемуаристика» (стор. 58); підрозділ 1.3., де представлено стан вивчення дослідниками питання приналежності мемуарів до системи культурної комунікації (стор. 71-73); підрозділ 1.4. з аналізом підходів, у першу чергу істориків-джерелознавців, бібліографів, філологів-літературознавців до класифікації джерельного комплексу, в якому чільне місце належить мемуарам. Окремі історіографічні лінії (з оцінкою внеску тих чи інших дослідників у розробку локальних тематичних сюжетів) зустрічаються і в інших розділах: напр., у підрозділах 4.1. (стор. 270, 271, 272, 288-289) і 5.2. (стор. 343). Доцільним видається необхідність пояснення такої моделі представлення матеріалу.

4. Не скрізь простежується кореляція хронологічних меж дослідження, що потребує додаткової аргументації дисертантки. Зокрема, у постановочній частині дисертації нижньою хронологічною межею названо «ранньомодерний (козацький) період», тобто із XV ст., а в основній частині, у підрозділі 2.1. зазначено про XII ст. як етап зародження вітчизняної мемуарної традиції (стор. 128, 129) і розлого проаналізовано мемуаристику цього періоду (автобіографію князя Володимира Мономаха, спогади монаха Нестора, записки паломника Данила та ін.) (стор. 131-136). Конкретні хронологічні рамки дослідження могли б бути винесені і в назву дисертації, що ніяк не зашкодило б віднесенню роботи до задекларованої спеціальності.

5. У дисертації зазначено про великий за обсягом і жанровою різноманітністю масив неопублікованих мемуарних текстів архівного зберігання. Проте, що це за мемуари, питання місця їхньої локалізації тощо, з тексту залишилися не зрозумілими. Варто було б відслідкувати даний масив, склавши відповідний реєстр, або хоча б проаналізувати окремі рукописні зразки мемуарів. Однак цей перспективний аспект може лягти в основу подальших ґрунтовних пошуків авторки.

Висловлені позиції не є принциповими, носять виключно рекомендаційний характер і спонукають до дискусії, не знижуючи високого рівня виконаної наукової роботи й отриманих результатів.

Викладене вище є достатньою підставою для констатації того, що рукопис дисертації Любовець Надії Іванівни «Становлення української мемуарної традиції: історико-бібліографічне дослідження» є самостійним, цілісним і завершеним науковим дослідженням, виконаним на високому науково-

теоретичному рівні та присвяченим вирішенню актуальної наукової проблеми. Отримані результати є науково значущими, аргументованими й достовірними; робота характеризується вагомим практичним значенням.

Дисертація відповідає спеціальності та профілю Спеціалізованої вченої ради Д 26.165.01 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського НАН України.

Автореферат дисертації повністю відображає її зміст і логіку побудови. Оформлення дисертаційної роботи й автореферату відповідають вимогам.

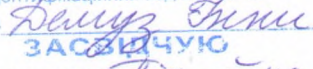
ЗАГАЛЬНИЙ ВИСНОВОК

Дисертаційне дослідження Н. І. Любовець «Становлення української мемуарної традиції: історико-бібліографічне дослідження» відповідає вимогам чинного «Порядку присудження та позбавлення наукового ступеня доктора наук», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2021 р. № 1197, та Наказу МОН України від 12.01.2017 р. № 40 «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами), а її авторка – Любовець Надія Іванівна – заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 27.00.03 – книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство.

Доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
сектору наукової бібліографії та біографістики
Національної наукової сільськогосподарської бібліотеки
Національної академії аграрних наук України

Інна ДЕМУЗ

НАЦІОНАЛЬНА НАУКОВА
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА БІБЛІОТЕКА НААН
Ідентифікаційний код 00496797
Підпис
ЗАСВІДЧУЮ
Головний секретар